

Γιάννης Δημητρακάκης

**Ποίηση, πολιτική και ιστοριογραφία:
ερμηνευτικές απορίες διαβάζοντας τον «Δαρείο» του Κ. Π. Καβάφη**

A. Ο Καβάφης ως ιστορικός ποιητής

Θα παρουσιαστεί συνοπτικά το σταδιακό πέρασμα της καβαφικής ποίησης από μια πρώιμη συμβολιστική περίοδο, στη διάρκεια της οποίας η Ιστορία γίνεται κατανοητή μάλλον ως φορέας παρακμής, σε ένα ρεαλιστικότερο πλαίσιο αναφοράς, όπου εκδηλώνεται ένας πιο σύνθετος προβληματισμός πάνω την Ιστορία. Στο ώριμο ποιητικό έργο του Καβάφη, η ειρωνική ματιά στα ιστορικά δρώμενα, που απορρέει από τη βαθιά αίσθηση της μερικότητας και του ατελούς χαρακτήρα της ανθρώπινης πράξης, συνυπάρχει με την αντίληψη για τη δυνατότητα των «στοχαστικών προσαρμογών» και εντέλει της πολιτισμικής επιβίωσης.

B. Αφηγηματικές τεχνικές στον «Δαρείο»

Θα αναλυθεί η σύνθετη μορφολογία του ποιήματος. Θα εξεταστούν ειδικότερα:

- η έναρξη της ιστορίας *in medias res*
- τα δύο χρονικά επίπεδα που συγκροτούνται στο ποίημα: το παρόν της αφήγησης και τα ιστορικά γεγονότα που επιχειρεί να ανασυνθέσει ο Φερνάζης. Θα προσεγγιστεί ερμηνευτικά η μεγάλη χρονική απόκλιση των δύο επιπέδων.
- οι διαφορετικοί τρόποι μετάδοσης του λόγου των πλασματικών προσώπων: ευθύς λόγος, εσωτερικός μονόλογος, ελεύθερος πλάγιος λόγος.

Γ. Ο Φερνάζης προσωπείο του Καβάφη;

Θα επισημανθούν τόσο οι ομοιότητες όσο και οι διαφορές ανάμεσα στον Καβάφη και τον πλασματικό ποιητή του. Θα επιχειρηθεί η ανασκευή της προσέγγισης του Βελουδή, ο οποίος θεωρεί τον Φερνάζη ως καιροσκόπο ποιητή, απέναντι στον οποίο η στάση του Καβάφη είναι ειρωνική: ο Βελουδής συσχετίζει μάλιστα τη συγγραφή του «Δαρείου» τον Μάιο του 1917 με την υπογραφή από τον Καβάφη της δήλωσης προσχώρησης στο Κίνημα της Θεσσαλονίκης τον Μάρτιο της ίδιας χρονιάς. Ο Βελουδής στηρίζεται στη μνημειώδη μελέτη του Τσίρκα *Ο Καβάφης και η εποχή του*, στην οποία η υπογραφή αυτή του Καβάφη εκλαμβάνεται ως αποτέλεσμα ψυχολογικής πίεσης εκ μέρους των Άγγλων εργοδοτών του. Όπως όμως έχουν δείξει οι έρευνες της Ρένας Σταυρίδη-Πατρικίου, ο Καβάφης την εποχή εκείνη διατηρεί στενές σχέσεις με τις δυνάμεις του αστικού εκσυγχρονισμού, οι οποίες αποτέλεσαν στην Αίγυπτο, όπως άλλωστε και αλλού, το στήριγμα της βενιζελικής πολιτικής: η θέση του επομένως υπέρ του Κινήματος της Θεσσαλονίκης μόνο ως συγκυριακή αλλαγή στρατοπέδου εν μέσω πολέμου δεν μπορεί να ερμηνευθεί.

Δ. Αυτονομία και ετερονομία της τέχνης

Είναι βέβαιο ότι ο Φερνάζης, όπως άλλωστε και άλλοι καβαφικοί ποιητές και εν γένει καλλιτέχνες, απέχει πολύ από το καβαφικό πρότυπο του ιδανικού ποιητή. Το πρότυπο αυτό είναι ο ανιδιοτελής τεχνίτης, ο απερίσπαστος και αδέσμευτος από πολιτικές και κοινωνικές σκοπιμότητες και καταναγκασμούς, ο αφοσιωμένος στις

επιταγές της τέχνης του. Η τέχνη, ιδεατά, πρέπει να αποσπάται από τους νόμους που κυβερνούν την ιστορία και την κοινωνία. Η *αυτονομία* της τέχνης είναι αξίωμα για τον Καβάφη. Ωστόσο η ιδεατή αυτή συνθήκη συνυπάρχει, στον ποιητή μας, με την επίγνωση ότι η τέχνη υπόκειται αναπόδραστα σε ιστορικούς και κοινωνικούς περιορισμούς, διακρίνεται επομένως από ένα καθεστώς *ετερονομίας*. Γι' αυτό και ο Φερνάζης, μολονότι δεν ανταποκρίνεται στο υψηλό αισθητικό ιδεώδες του Καβάφη, εντέλει διασώζεται στο ποίημα.

Ε. Ο ποιητής ενώπιον της Ιστορίας

Θα επισημανθούν οι πολλαπλές σχέσεις της ποίησης με την πολιτική και την ιστορία:

- Ο Φερνάζης ως αυλικός ποιητής: η ποίηση και οι επιταγές της πολιτικής εξουσίας.

- Ο πόλεμος διακόπτει το ποίημα που γράφει ο Φερνάζης: ο ποιητής εν καιρώ πολέμου, «ποίησης εναντίον πολέμου· πόλεμος εναντίον ποιήσεως» (Μαρωνίτης).

- Ο Φερνάζης συγγράφει έπος με θέμα τον Δαρείο: η ποίηση θεματοποιεί την ιστορία. Τίθεται το ερώτημα: πώς η ποίηση μπορεί να προσλάβει, να ανασυνθέσει και να αναπαραστήσει ένα ιστορικό γεγονός; (εν προκειμένω την ανάληψη της εξουσίας από τον Δαρείο). Το ποίημα αποτελεί κατά τούτο και μια «μορφή ιστοριογραφικής άσκησης» (Καγιαλής). Έτσι, ο χαρακτηρισμός του Καβάφη ως «ιστορικού ποιητή» αποκτά το πλήρες νόημά του: ο Αλεξανδρινός όχι μόνο θεματοποιεί την ιστορία αλλά και στοχάζεται πάνω στους τρόπους ανασύνθεσης και αναπαράστασης των ιστορικών γεγονότων, και συνακόλουθα πάνω τις δυσκολίες που ενέχει το εγχείρημα αυτό.

Στ. Η πρόσληψη του «Δαρείου»

Θα διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο προσέλαβαν την προσωπικότητα του Φερνάζη ορισμένοι μεταγενέστεροι λογοτέχνες. Ειδικότερα, θα εξεταστούν οι σχετικές αναφορές των Ελύτη, Κάλας και Ταχτσή που περιέχονται σε μη λογοτεχνικά τους κείμενα, και θα αναλυθεί το καβαφογενές ποίημα του Γιώργου Χουλιάρα «Το όνειρο του Φερνάζη»: σύντομη μνεία θα γίνει και στο θεατρικό έργο του Δημήτρη Δημητριάδη *Η αρχή της ζωής*, ένα από τα βασικά πρόσωπα του οποίου ονομάζεται Δαρείος Φερνάζης. Τέλος, θα διατυπωθεί ένα σχόλιο για τον γνωμικό και παροιμιακό χαρακτήρα που έχει αποκτήσει η φράση «υπεροψία και μέθη», η οποία, αποκομμένη από τα ποιητικά της συμφραζόμενα, επιστρατεύεται από δημόσια πρόσωπα, προκειμένου να υπηρετήσει τις πολιτικές και κοινωνικές αντιπαραθέσεις της εκάστοτε συγκυρίας.

Βιβλιογραφία

- Βελουδής, Γιώργος, «“Μέσα σε πόλεμο-φαντάσου, ελληνικά ποιήματα” (Η κρίση της καλλιτεχνικής συνείδησης)», *Προτάσεις. Δεκαπέντε γραμματολογικές δοκιμές*, Κέδρος, Αθήνα 1981, σ. 155-161.
- Beaton, Roderick, “The History Man”, *Journal of the Hellenic Diaspora*, τ. 10, τχ. 1&2, άνοιξη-καλοκαίρι 1983, σ. 23-44.
- Beaton, Roderick, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία, 1821-1992*, μτφρ. Ευαγγελία Ζούργου-Μαριάννα Σπανάκη, Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- Δάλλας, Γιάννης, *Καβάφης και ιστορία, αισθητικές λειτουργίες*, Ερμής, Αθήνα 1986.
- Δασκαλόπουλος, Δημήτρης, *Ελληνικά καβαφογενή ποιήματα (1909-2001)*, Ανθολογία, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 2003.
- Δημαράς, Κ. Θ., *Σύμμικτα, Γ’. Περί Καβάφη*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Γνώση, Αθήνα 1992.
- Δημητριάδης, Δημήτρης, *Η αρχή της ζωής*, Άγρα, Αθήνα 1995
- Ελύτης, Οδυσσέας, *Ανοιχτά χαρτιά*, Ίκαρος, Αθήνα ²1982.
- Καβάφης, Κ. Π., *Ποιήματα Α’ (1896-1918)* και *Ποιήματα Β’ (1919-1933)*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα ²1991.
- Καγιαλής, Τάκης, «“Εγώ είμαι ποιητής ιστορικός”. Ο Καβάφης και ο μοντερνισμός», περ. *Ποίηση*, τχ. 12, 1998, σ. 77-119.
- Κακριδής, Φάνης Ι., «Ο “Δαρειός” του Κ. Καβάφη», εφ. *Το Βήμα*, 13.3.1980.
- Κάλας, Νικόλας, «Πού πας;», εφ. *Το Βήμα*, 27.11.1975.
- Καρατάσου, Κατερίνα, «“Πώς δουλεύει το μυαλό του Φερνάζη”. Αφηγηματικές τεχνικές αναπαράστασης του λόγου στην ποίηση του Καβάφη», στο Μιχάλης Πιερής (επιμ.), *Η ποίηση του κράματος. Μοντερνισμός και διαπολιτισμικότητα στο έργο του Καβάφη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ. 259-271.
- Καστρινάκη, Αγγέλα, «Ο Καβάφης και οι καλλιτέχνες. Η διακριτική γοητεία του υπαινιγμού», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 1761, Νοέμβρ. 2003, σ. 624-634.
- Μάκριτς, Πήτερ, *Εκμαγεία της ποίησης. Σολωμός, Καβάφης, Σεφέρης*, Εστία, Αθήνα 2008.
- Μαρωνίτης, Δ. Ν., «Υπεροψία και μέθη. Ο ποιητής και η Ιστορία», *Δεκαοχτώ κείμενα*, Κέδρος, Αθήνα 1970, 135-154. Τώρα στο: Μιχάλης Πιερής (επιμ.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Επιλογή κριτικών κειμένων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2012 (¹1994), σ. 269-287.
- Μαρωνίτης, Δ. Ν., «Υπεροψία και μέθη», εφ. *Το Βήμα της Κυριακής*, 13.4.2003.
- Σκοπετέα, Έλλη, «Νεότερα περί του Φερνάζη», περ. *Χάρτης*, τχ. 5/6, Απρ. 1983, σ. 669-676.
- Σουλιώτης, Μίμης, «Το δίλημμα του Φερνάζη», περ. *Χάρτης*, τχ. 2, Σεπτ. 1982, σ. 244-250.
- Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρένα, «Ο πολιτικός Καβάφης κι ο πολιτικός Τσίρκας», περ. *Η Λέξη*, τχ. 136, 1996, σ. 779-786.
- Χουλιάρας, Γιώργος, *Η άλλη γλώσσα*, Ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1981.